

Damgalama Erken Yaşlarda Başlar... Gençlerde Ruhsal Hastalıklara Yönelik Damgalamayla Mücadelede Eğitimin Rolü

Stigma Starts Early: The Role of Education among Young People Combating Stigma about Mental Illnesses

Gül OBAN,¹ Leyla KÜÇÜK²

ÖZET

Çoğu ruhsal hastalık gençlik döneminde başlayarak, ilk yetişkinlik döneminde ortaya çıkar. Gençlik döneminde damgalama (stigma) nedeniyle psikiyatrik yardım almama hastalıkların kronikleşmesine ve olumsuz prognoza neden olmaktadır. Ruhsal hastalıklar konusunda verilen eğitimler toplumun ruhsal hastalıklar hakkında daha bilgili olmasını sağlar. Eğitimlerin gençlerde stigmatı azalttığı yapılan çalışmalarda görülmüştür. Bu bilgiler doğrultusunda bu yazıda, ulusal ve uluslararası boyutta gençlerde ruhsal hastalıklara yönelik bilgilendirme eğitiminin sosyal mesafe ve tutum üzerine etkisini belirleyen çalışmalar gözden geçirilmiş ve tartışılmıştır. PubMed (*stigmatization, adolescent, education, social distance ve attitude*) ve Türk Psikiyatri Dizini (damgalama, ergen, sosyal mesafe ve tutum) arama motorları taranmış ve anahtar sözcüklerle ilişkili PubMed'den 11 uluslararası ve Türk Psikiyatri Dizini'nden 15 ulusal çalışma sonucuna ulaşılmıştır. Toplam 26 çalışma değerlendirmeye alınmış ve gençlerde ruhsal hastalıklara yönelik verilen eğitimin damgalamayı azalttığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar sözcükler: Damgalama; eğitim; ergen; sosyal mesafe; tutum.

SUMMARY

Most psychiatric disorders begin during adolescence and manifest in early adulthood. One important barrier to mental health treatment for adolescents is the associated stigma. Not receiving psychiatric help during adulthood because of stigma can contribute to the development of chronic mental disorders and a negative prognosis. Education programs on the issue of stigma would ensure the community is better informed about mental disorders. Empirical studies of anti-stigma interventions among young people show that education programs can help to decrease stigma. The purpose of this study was to review and discuss the effects of education aimed at informing young people about mental disorders on social distance and attitude in national and international dimensions. The key words "stigmatization", "adolescent", "education", "social distance" and "attitude" were searched in PubMed and Türk Psikiyatri Dizini, and a total of 26 research articles were evaluated.

Key words: Stigmatization; education; adolescent; social distance; attitude.

Giriş

Ruhsal hastalığa sahip kişilerin toplumla yeniden kaynaşması ve eski işlevselliğine dönmesi, toplumun ruhsal hastalıklara ilişkin genel tutumuyla ilişkilidir. Ancak günümüzde hala, toplumun her kesiminde ruhsal hastalığı olan bireylere yönelik olumsuz ve reddedici tutumların var olduğu bilinmektedir. Bu tutumlar toplum içinde yaygındır. Halkın hastalarla kişisel bağlantı gerektiren durumlarda daha mesafeli olmak gerekliliği duyduğu, sosyal yakınlık içeren ortamlarda "akıl hastası" olarak tanımlanmış kimselerle etkileşimi kesme eğiliminin olduğu bilinmektedir.^[1-3] Kişilerin sahip ol-

duğu tutumlar, çocukluk ve ergenlik döneminden başlayarak ilk yetişkinlik dönemine kadar uzanan süreçte şekillenir. Hatta literatürde anaokulu döneminden başladığını belirten kaynaklar da bulunmaktadır.^[4] Weiss'in yaptığı kohort çalışmada, çocukların sekiz yıl arayla tutumları tekrar değerlendirilmiş, ruhsal hastalıklara karşı benzer tutumlar gösterdikleri ve sosyal mesafe koydukları görülmüştür.^[5] Ancak tutumlar erken yaşlarda da öğrenilmiş olsa, yeni yaşantılar ve deneyimlerle değişebileceği belirtilmektedir.^[4-6]

Ruhsal bozukluğa sahip olan bireyin damgalama olmayan ve ayrımsız bir toplumda yaşaması için, o toplumun ruhsal bozukluklara yönelik bilgi ve anlayışının artırılarak olumlu tutumların geliştirilmesi önemlidir. Halkın eğitimi, ruhsal hastalıklara yönelik damgalamayı azaltmaya yardım edecektir.^[7,8] Hastaların yabancı, acayip, tehlikeli olmadığı, içinde buldukları durumun bir hastalık durumu olduğu, tedavi olanaklarının da bulunduğu mesajının verilmesi olumlu tutumların geliştirilmesinde önemlidir.^[9]

Damgalama nedeniyle psikiyatrik yardım alamama hastalıkların kronikleşmesine ve olumsuz prognoza neden olmaktadır. Yapılan kalitatif ve kantitatif araştırmalar sonucunda gençlerin ruhsal hastalıkları damgaladıkları görülmüştür.

¹İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Hastanesi, İstanbul

²İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Yüksekokulu, Psikiyatri Hemşireliği Anabilim Dalı, İstanbul

İletişim (Correspondence): Uzm. Hemş. Gül OBAN.

e-posta (e-mail): guloban@hotmail.com

Psikiyatri Hemşireliği Dergisi 2011;2(3):141-148

Journal of Psychiatric Nursing 2011;2(3):141-148

Geliş tarihi (Submitted): 29.09.2011 **Kabul tarihi (Accepted):** 27.12.2011

Ülkemizde hemşirelik ve tıp öğrencilerinin dışında gençlerde ruhsal hastalıklara yönelik tutuma ilişkin çalışma bulunmamaktadır.^[10] Yapılan bu tanımlayıcı çalışmalarda gençlerin olumsuz tutumlara sahip oldukları görülmüştür (Tablo 1).

Eğitimler toplumun ruhsal hastalıklar hakkında daha bilgili olmasını sağlar. Bu yaklaşımın ruhsal hastalıkların daha iyi anlaşılmasını ve olumsuz önyargıların damgalama ve ayrımcılığın azalmasını sağladığı ve olumlu tutumların oluşumu üzerinde etkili olduğu yapılan çalışmalarda görülmüştür.^[11-16] Corrigan damgalama ile mücadele programlarında, damgalama ve ayrımcılığı protesto etmenin ruhsal hastalıklar hakkında eğitim vermenin ve halkın ruhsal hastalığı olan bireylerle temas etmesinin sağlanmasının etkili olduğunu ifade etmiştir.^[17,18] Ayrıca medya ile işbirliği yapmanın ve toplumda odak gruplarla çalışmanın daha faydalı olduğunu belirtmiştir.^[8,9] Eğitim programlarının özellikle üniversite mezunları, üniversite öğrencileri, lise öğrencileri, toplumdaki önemli kişiler ve ruhsal sorunları olan bireyler için yapılması önerilmekte, halkın ruhsal hastalığı olan kişilerle temas etmesinin gerektiği belirtilmektedir.^[8]

Yöntem

Çalışma geriye dönük olarak kaynak taraması şeklinde yapılmıştır. Bu amaçla stigmatizasyon, *education*, *social distance*, *attitude* ve *adolescent* anahtar sözcükleri çeşitli kombinasyonlar yapılarak PubMed, Science Direct ve Türk Psikiyatri Dizini arama motorları ile tarama yapılmıştır. Uzmanlık tezlerine elektronik ortamdan erişilmiş ve eğitimin etkinliğini değerlendiren çalışmalar ele alınmıştır. Elde edilen veriler diğer literatür bilgileriyle birleştirilmiştir. Tarama sırasında tarih sınırlaması kullanılmamıştır. Bu arama motorlarından tam metinlerine ulaşılabilen tüm araştırmalar gözden geçirmeye alınmış ve herhangi bir dışlama ölçütü kullanılmamıştır. Sonuç olarak toplam 26 çalışma değerlendirmeye alınmıştır.

Bu bilgiler doğrultusunda bu çalışmada, PubMed'den 11 uluslararası ve Türk Psikiyatri Dizini'nden 15 ulusal düzeyde ergenlerde ruhsal hastalıklara yönelik bilgilendirme eğitiminin sosyal mesafe ve tutum üzerine etkisini belirleyen çalışmalar gözden geçirilmiş ve tartışılmıştır.

Bulgular

Türkiye'de Ruhsal Hastalıklara Yönelik Verilen Eğitimin Damgalama ve Sosyal Mesafeye Etkisini Belirlemeye Yönelik Araştırmalar

Ülkemizde damgalama ile ilgili çalışmalar yeterli sayıda değildir. Gençlerde yapılan çalışmalara bakıldığında genellikle hemşirelik ve tıp fakültesi öğrencileri ile çalışıldığı görülmekte ya da yetişkinlerin tutumları üzerinde durulmakta ve yapılan bu çalışmalar tutum değişikliğine yol açmamaktadır.^[8] Tablo 1'de bu konuda gözden geçirilen 15 çalışma belirtilmiştir.^[19-30]

Doğan (1992) hemşirelik yüksekokulu öğrencilerinin ruhsal hastalıklara ve ruh sağlığı bozuk bireylere yönelik tutumlarını değerlendirmek amacıyla yaptığı çalışmasında, hemşirelik öğrencilerinin psikiyatri hastaları ve hastalıklarına karşı olumlu tutum geliştirmelerinde eğitimin önemli rolünün olduğunu ortaya koymuştur.^[19]

Aştı'nın (1995) hemşirelik yüksek okulu öğrencilerinin sahip oldukları psikiyatrik hasta imajı ve psikiyatri hastasının bu grup içerisinde toplumsal reddedilmelerini saptamak amacıyla yaptığı çalışma sonucunda, toplumun genç nüfusunu oluşturan hemşire öğrencilerin psikiyatri hastası ile yakın ilişkilere (dertleşme, aynı odayı paylaşma, uzun süre birlikte yolculuk yapma, evlenme gibi) sınırlamalar getirdiğini saptamıştır.^[20]

Genişol ve ark.nın (2003) tıp fakültesi öğrencilerinin alkol kullanımı ile ilgili kendi tutum, deneyim ve görüşlerinin duruma etkisini belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmada, tıp öğrencilerinin tıbbi olarak zararlı olabilecek düzeyde alkol kullanımının seyrek olmadığı ve yaklaşık %40'ının alkol problemi olan kişiyi tedaviye yönlendirmeyi düşünmediği saptanmış, bu konuda geleceğin hekimlerinin daha kapsamlı tıp eğitimi almaları gerektiği belirtilmiştir.^[21]

Özmen ve ark.nın (2003) sağlık yüksekokulu öğrencilerinin depresyon ile ilgili tutumlarını inceledikleri tanımlayıcı çalışmada, öğrencilerin depresyon tanılı olgu örneğine bir ruhsal hastalık olarak baktığı ve bakış açısının genelde olumlu olduğu görülmüştür. Ancak öğrencilerin olgunun tedavisinin hastanede yatırılarak yapılması gerektiğini düşündüğü, psikolog ve psikiyatrist kavramları konusunda bilgi eksiklerinin bulunduğu görülmüştür.^[22]

Taşkın ve ark.nın (2003) sağlık yüksekokulu öğrencilerinin şizofreni ile ilgili tutumlarını inceledikleri çalışmada, öğrencilerinin şizofreniyi bir akıl hastalığı olarak düşünmekten çok bir ruhsal hastalık olarak kavramlaştırdıkları ve etyolojik neden olarak, öncelikle kişilik zayıflığını belirttikleri saptanmıştır. Öğrencilerin, şizofreni tanılı hastalarla bireysel yakınlık kurma konusunda isteksiz oldukları ve toplumdan daha fazla reddedici ve dışlayıcı bir tutuma sahip oldukları belirtilmiştir. Ayrıca eğitim sürecindeki psikiyatri kliniği uygulamasının, şizofreniye yönelik tutumlar üzerinde bir değişiklik sağlamadığı vurgulanmıştır.^[23]

Akdede ve ark.nın (2004) gençlerde şizofreniyi damgalama düzeyini belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmada, gençlere verilen vakaya şizofreni tanısı söylendikten sonra, hem tıp fakültesi öğrencilerinin hem de üniversiteye hazırlık amacıyla dershaneye giden öğrencilerin tutumlarının olumsuz yönde değiştiği görülmüştür. Bu araştırma sonuçları gençlerde şizofreniye yönelik damgalamanın var olduğunu göstermektedir.^[24]

Yine Özmen ve ark.nın (2004) sağlık yüksekokulu öğren-

Tablo 1. Ulusal boyutta ergenlerde ruhsal hastalıklara yönelik eğitimin stigma ve sosyal mesafeye etkisini belirlemeye yönelik araştırmalar

Araştırmacılar	Örneklem	Yöntem	Sonuç
Doğan ^[19] (1992)	Hemşirelik yüksek okulu öğrencileri	Ruhsal hastalıklar ve ruhsal hastalıklara sahip bireylere yönelik tutumları belirlemek amacıyla tanımlayıcı	Öğrencilerin ruhsal hastalıklara yönelik olumsuz tutumlarının var olduğu görülmüştür.
Aştı ^[20] (1995)	Hemşirelik yüksek okulu öğrencileri	Öğrencilerin sahip oldukları psikiyatrik hasta imajını saptamak amacıyla tanımlayıcı	Öğrencilerinin psikiyatri hastası ile yakın ilişkilere (dertleşme, aynı odayı paylaşma, uzun süre birlikte yolculuk yapma, evlenme gibi) sınırlamalar getirdiğini saptamıştır.
Genişol ve ark. ^[21] (2003)	Tıp fakültesi öğrencileri (n=1012)	Alkol kullanıma yönelik tutumları belirlemek amacıyla tanımlayıcı	Tıbbi olarak zararlı olabilecek düzeyde alkol kullanımının seyrek olmadığı ve yaklaşık % 40'ının alkol problemi olan kişiyi tedaviye yönlendirmeyi düşünmediği saptanmıştır.
Özmen ve ark. ^[22] (2003)	Sağlık yüksek okulu öğrencileri (n=268)	Depresyona yönelik tutumları belirlemek amacıyla tanımlayıcı	Depresyon tanılı olgu örneğine bir ruhsal hastalık olarak baktığı ve bakış açısının genelde olumlu olduğu görülmüştür.
Taşkın ve ark. ^[23] (2003)	Sağlık yüksek okulu öğrencileri (n=268)	Şizofreniye yönelik tutumları belirlemek amacıyla tanımlayıcı	Etiyolojik neden olarak, öğrenciler öncelikle kişilik zayıflığını gösterdikleri saptanmıştır. Şizofreni tanılı hastalarla bireysel yakınlık kurma konusunda isteksiz oldukları ve toplumdaki daha fazla reddedici ve dışlayıcı bir tutuma sahip oldukları belirtilmiştir.
Akdede ve ark. ^[24] (2004)	Tıp fakültesi öğrencileri ve üniversiteye hazırlık amacıyla dershaneye giden öğrenciler (n=224) 159 tıp fakültesi öğrencisi 65 üniversiteye hazırlık amacıyla dershaneye giden öğrenci	Gençlerin şizofreniye yönelik damgalama düzeyini ölçmek ve bunu etkileyen etmenleri belirlemek amacıyla tanımlayıcı	Verilen vakaya şizofreni tanısı söylendikten sonra, hem tıp fakültesi öğrencilerinin hem de üniversiteye hazırlık amacıyla dershaneye giden öğrencilerin tutumlarının olumsuz yönde değiştiği görülmüştür.
Özmen ve ark. ^[25] (2004)	Sağlık yüksek okulu öğrencileri (n=272)	Psikiyatrik hastalıklar için kullanılan 'ruhsal hastalık' ve 'akıl hastalığı' kavramlarından hangisinin daha damgalayıcı olduğunu belirlemek amacıyla tanımlayıcı	"akıl hastalığı" etiketinin damgalayıcı etkisinin "ruhsal hastalık" etiketinden daha fazla olduğu saptanmıştır.
Yanık ve ark. ^[26] (2004)	4., 5. ve 6. sınıf tıp fakültesi öğrencileri (n=57)	Depresyona yönelik tutumları belirlemek ve psikiyatri eğitiminin etkisini araştırmak amacıyla tanımlayıcı	Her üç sınıftaki öğrencilerin genel olarak depresyonun kişilik yapısının zayıflığından kaynaklandığını, depresyonla yaşam olayları arasında yüksek derecede ilişkili algılamının var olduğu ve depresyon tedavisinde kullanılan ilaçları güvenirlir buldukları görülmüştür.
Ay ve ark. ^[27] (2005)	Tıp fakültesi 2. ve 6. sınıf öğrencileri (n=452)	Ruhsal hastalıklara yönelik tutumlar üzerinde tıp eğitiminin etkisini belirlemek amacıyla tanımlayıcı	2. ve 6. Sınıf öğrencilerinin tutum puanları arasında anlamlı bir fark olmadığı ve ruhsal hastalıklara yönelik olumsuz tutumlarının var olduğu görülmüştür.
Yüce ve ark. ^[28] (2005)	Sağlık Yüksek Okulu öğrencileri ve üniversite hastanesinde çalışan hemşireler (n=187) 84 Sağlık yüksek okulu öğrencisi 103 çalışan hemşire	Depresyona yönelik tutumu belirlemek amacıyla tanımlayıcı	Örneklemin büyük bölümü depresyonu "akıl hastalığı"ndan (%32) daha çok, bir "hastalık" (%92) olarak tanımlamış, öğrencilerin çalışanlara göre daha fazla olağanlaştırma eğilimi varken, çalışan hemşirelerde ise depresyonlu kişileri akıl hastası olarak sınıflama eğilimi daha fazladır.
Altındağ ve ark. ^[16] (2006)	Tıp fakültesi öğrencileri (n=55) 25 deney 35 kontrol	Film izleme, eğitim ve ruhsal hastalıklarla temasın tutum üzerine etkisi ön test son test kontrol gruplu yarı deneysel	Ön test ve son test sonuçlarına göre, kontrol grubunun şizofreniye yönelik tutum ve sosyal mesafesi değişmezken, deney grubunun şizofreniye yönelik daha olumlu bir tutuma sahip oldukları ve sosyal mesafenin azaldığı, hastayı daha kabul ettikleri görülmüştür.
Ersoy ve ark. ^[29] (2008)	Tıp fakültesi ve hemşirelik yüksek okulu öğrencileri (n=425)	Alkol ve madde tutumlarını belirlemek amacıyla tanımlayıcı	Hemşirelik ve tıp öğrencileri tutumları açısından birbirinden farklı olmadığı ve ruhsal hastalıklara yönelik damgalayıcı tutumlarının var olduğu görülmüştür.
Kayahan ^[30] (2009)	Hemşirelik yüksek okulu öğrencileri (n=59)	Şizofreniye yönelik tutumu ve psikiyatri eğitiminin tutuma etkisini belirlemek amacıyla tanımlayıcı	Psikiyatri teori ve uygulama eğitiminin tedavi ve çare arama davranışı dışında olumlu tutum değişikliği yapmadığı görülmüştür.
Erbaydar ve Çilingiroğlu ^[31] (2010)	Tıp fakültesi öğrencileri 2002 yılında (n=168) 2007 yılında (n=202)	6 yıl arayla tıp eğitiminin ruhsal hastalıklara yönelik tutum üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla tanımlayıcı	Öğrencilerin tutum puanları arasında anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır.

cileriyle yaptığı çalışmada, özellikle “akıl hastalığı” etiketinin damgalayıcı etkisinin “ruhsal hastalık” etiketinden daha fazla olduğu saptanmıştır. Buna neden olarak ise “akıl hastalığı” tanımının “ruhsal hastalık” tanımına göre daha ağır bir hastalık tablosu, daha yüksek oranda tehlikelilik inancı, daha ciddi bir sağaltım gerektiği inancı ile ilişkili olduğu belirtilmiştir.^[25]

Yanık ve ark.nın (2006) tıp fakültesi öğrencilerinin depresyona karşı tutumlarını saptamak, teorik ve uygulamalı psikiyatri eğitiminin bu tutumlara nasıl etki ettiğini incelemek amacıyla yaptıkları çalışmada, tıp fakültesi öğrencilerinden oluşan üç grup oluşturulmuştur. Birinci grup psikiyatri teori ve uygulama eğitimi alanlar (4. sınıf); ikinci grup teorik eğitimi alıp uygulamalı eğitimi almayanlar (5. sınıf); üçüncü grup ise teori ve uygulama eğitimi alanlar (6. sınıf) olarak belirlenmiştir. Bu çalışmanın sonuçları tıp fakültesi öğrencilerinin eğitim programlarında dört noktaya daha fazla önem verilmesi gerektiğini gösterdiği belirtilmiştir. Bunlardan birincisi, depresyonun kişilik yapısının zayıflığından kaynaklandığı düşüncesinin değiştirilmesi; ikincisi, depresyonla yaşam olayları arasında yüksek derecede ilişkili algılamının azaltılması; üçüncüsü depresyonun tedavisinde kullanılan ilaçların güvenirlilikleri konusunda eğitim verilmesi; dördüncüsü ise depresyon hastalarına yönelik sosyal mesafeyi azaltıcı eğitimlerin yapılması olarak vurgulanmıştır.^[26]

Ay ve ark.nın (2004) tıp eğitiminin ruhsal hastalıklar üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla, tıp fakültesi ikinci ve altıncı sınıf öğrencilerinin tutumlarını değerlendirdikleri çalışmada, öğrencilerin tutum puanları arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür.^[27]

Yüce ve ark.nın (2005) bir üniversite araştırma hastanesinde çalışan hemşirelerin ve sağlık yüksekokulu hemşirelik bölümü öğrencilerinin depresyonla ilgili tutum ve bilgilerinin tanımlanması ve ilişkili olabilecek etmenlerin saptanması amacıyla yaptıkları çalışmada, deneklerin büyük bölümü depresyonu “akıl hastalığı”ndan (%32) daha çok, bir “hastalık” (%92) olarak tanımlamışlardır. Öğrencilerde çalışanlara göre daha fazla olağanlaştırma eğilimi varken, çalışan hemşirelerde ise depresyonlu kişileri akıl hastası olarak sınıflama eğilimi daha fazladır. Çoğunluk depresyonun tedavi edilebilir bir hastalık olduğunu, tedavi için ilk başvurunun doktor ve özellikle psikiyatri uzmanına yapılmasının tedavi yöntemi olarak ilaç kullanımının uygun olduğunu belirtmişlerdir. Hemşirelerin bir çoğunun antidepresanlarla ilgili yanlış ve eksik bilgiye sahip olduğu belirtilmiştir.^[28]

Altındağ ve ark.nın (2006) Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde Şanlıurfa ve Diyarbakır'da tıp fakültesi birinci sınıf öğrencileri ile yaptıkları çalışmada eğitim, temas ve film izlemenin damgalama ve ayrımcılığa etkisini ölçmek için bölgesel bir antistigma çalışması yapılmıştır. Deney ve kontrol grubu alınan çalışmada, psikiyatri eğitimi almayan gruplar-

dan deney grubuna şizofrenisi olan, Nobel Ödülü alan başarılı bir matematikçi John Forbes Nash'in otobiyografisinin işlendiği Akıl Oyunları (Universal studios and Dream Works, 2001) filmi, kontrol grubuna ise psikiyatri dışı, kuşlarla ilgili belgesel bir film olan 'Hızlı Göç' filmi izletilmiştir. Deney grubuyla şizofrenisi olan bir hasta bir araya getirilerek, şizofreni ve şizofreninin tedavi edilebilir bir hastalık olduğu üzerinde durulduğu ve stigma deneyimlerini paylaştığı bir görüşme yapılmıştır. Girişimlerden bir ay sonra son test yapılmıştır. Ön test ve son test sonuçlarına göre, kontrol grubunun şizofreniye yönelik tutum ve sosyal mesafesi değişmezken, deney grubunun şizofreniye yönelik daha olumlu bir tutuma sahip oldukları ve sosyal mesafenin azaldığı, hastayı daha kabul ettikleri görülmüştür.^[16]

Ersoy ve ark.nın (2008) tıp fakültesi ve sağlık yüksekokulu hemşirelik öğrencilerinin alkol ve madde kullanımına ilişkin tutumları araştırmak amacıyla yaptıkları çalışmada, hemşirelik ve tıp öğrencilerinin tutumlar açısından birbirinden farklı olmadığı ve sağlık eğitimi alan öğrencilerde damgalayıcı tutumların küçümsemeyecek seviyede olduğu görülmüştür. Gelir düzeyi yüksek olanların ve üst sınıflarda okuyanların olumsuz tutumlarının daha az olduğu ve kendisinde ve ailesinde alkol-madde kullanım öyküsü olanların damgalayıcı tutumlarının daha düşük seviyede olduğu bulunmuştur.^[29]

Kayahan'ın (2009) Şanlıurfa'da hemşirelik öğrencilerinin şizofreniye karşı tutumlarını ve psikiyatri eğitiminin etkisini araştırmak amacıyla yaptığı çalışmada, psikiyatri teori ve uygulama eğitiminin tedavi ve çare arama davranışı dışında olumlu tutum değişikliği yapmadığı görülmüştür.^[30]

Erbaydar ve Çilingiroğlu'nun (2010) tıp eğitiminin ruhsal sorunları olan bireylere yönelik tutumlar üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yaptığı çalışmada, tıp fakültesi öğrencilerinin tutumları altı yıl arayla değerlendirilmiş ve öğrencilerin tutum puanları arasında anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır. Tıp öğrencilerinin ruhsal sorunları olan bireylere yönelik olumlu tutumlar geliştirebilmeleri için yeni eğitim yaklaşımları kullanılması önerilmiştir.^[31]

Uluslararası Düzeyde Ruhsal Hastalıklara Yönelik Verilen Eğitimin Damgalama ve Sosyal Mesafeye Etkisini Belirlemeye Yönelik Araştırmalar (Tablo 2)

Uluslararası boyutta yapılan çalışmalarda konu ile ilişkili olarak tanımlayıcı çalışmaların yanı sıra eğitimin etkisini değerlendiren girişimsel çalışmalara da yer verildiği aynı zamanda eğitim modüllerinin oluşturulduğu görülmektedir. Uluslararası boyutta ruhsal hastalıklara yönelik verilen eğitimin damgalama ve sosyal mesafeye etkisini belirlemeye yönelik 11 araştırmanın sonuçlarına ulaşılabilmektedir.

Pakistan'ın başkenti Rawalpindi'de Rahman ve ark. (1998) toplum ruh sağlığını geliştirmek amacıyla yürütülen toplum ruh sağlığı programı kapsamında okul çağı çocukları, ebe-

Tablo 2. Uluslararası boyutta ergenlerde ruhsal hastalıklara yönelik eğitimin stigma ve sosyal mesafeye etkisini belirlemeye yönelik araştırmalar

Araştırmacılar (Ülke)	Örneklem	Yöntem	Sonuç
Rahman ve ark. ^[11] (1998) Pakistan	12-16 yaşlarındaki ikinci kademe öğrencileri (n=100) 50 deney (25 kız-25 erkek) 50 kontrol (25 kız-25 erkek)	4 aylık ruhsal hastalıklara yönelik eğitim programı verilen Ön-test son-test düzeninde yarı deneysel	Deney grubunun araştırma sonunda ruhsal hastalıklara yönelik tutumlarının olumlu yönde değiştiği görülmüştür.
Bailey ^[32] (1999) İngiltere	11-17 yaşlarındaki öğrenciler (n=106)	Ruhsal hastalıklara yönelik gençlerin tutumlarını belirlemek amacıyla tanımlayıcı	Gençlerin hastaları “deli, çılgın, kaçık, gerizekalı, tuhaf, garip, dengesiz, spastik, çatlak” olarak tanımladıklarını ve sağaltım için büyük çoğunlukla hastanede yatmaları gerektiğini düşündükleri görülmüştür.
Stuhmiller ^[15] (2001) Avustralya	Hemşirelik öğrencileri 2001-40 Ruh Sağlığı Çalışanı ve 80 3. sınıf hemşirelik öğrencisi 2002-100 Ruh Sağlığı Çalışanı ve 200 3. sınıf hemşirelik öğrencisi	Ruh sağlığı çalışanlarıyla ruhsal hastalıklara yönelik girişimlerin bulunduğu 7 haftalık kamp Deneysel çalışma	Kamp öncesi ve sonrası öğrencilerin ruhsal hastalıklara yönelik tutumları değerlendirildiğinde, tutumlarının olumlu yönde değiştiği görülmüştür.
Pinfold ve ark. ^[13] (2003) İngiltere	14-15 yaşlarındaki ikinci kademe öğrencileri (n=472)	Bir aylık eğitim girişimlerinin yer aldığı Ön test son-test düzende deneysel	Gençlerin negatif tutumlarının olumlu yönde değiştiği görülmüştür.
Gaebel ve ark. ^[14] (2003) Almanya	14-18 yaşları arasındaki ikinci kademe öğrencileri (n=150) 90 deney 60 kontrol	Ruhsal hastalıklarla tema ve eğitimlerin verildiği okul ruh sağlığı programı Ön test son test kontrol gruplu deneysel	Girişimlerden bir ay sonra yapılan son testte, girişimlerle tutumların olumlu yönde değiştiği görülmüştür.
Chung ^[34] (2005) Çin	Tıp fakültesi öğrencileri (n=166) 81 deney 85 kontrol	Şizofreni ve depresyona yönelik film izleme ve seminerlerin verildiği Ön test son test kontrol gruplu yarı deneysel	Girişimler sonrası deney grubundaki öğrencilerin bu hastalıklara yönelik tutumlarının olumlu yönde değiştiği görülmüştür.
Shulze ve Angermeyer ^[35] (2005) Almanya	İkinci kademe öğrencileri (n=293)	Şizofreniye yönelik bilgi düzeylerini belirlemek amacıyla tanımlayıcı	Öğrencilerin şizofreniyle ilgili bilgi eksiklerinin olduğu ve olumsuz tutuma sahip oldukları belirlenmiştir.
Warner ^[30] (2005) Kanada	Lise öğrencileri (n=3000)	Ruhsal hastalıklara yönelik bilgilendirme girişimlerinin yer aldığı lokal anti stigma programı	Lise öğrencilerine programda verilen eğitim sonrası, bilgi düzeylerinin arttığı ve sosyal mesafenin azaldığı görülmüştür.
Stuart ^[36] (2006) Kanada	Lise öğrencileri (n=571)	Şizofreniye yönelik video izleme ve bilgilendirme eğitimlerinin yapıldığı Ön test son test düzende yarı deneysel	Öğrencilerin şizofreniye olan sosyal mesafelerini azalttığı ve tutumları üzerine olumlu etki yarattığı belirtilmiştir.
Lincoln ve ark. ^[37] (2007) İngiltere	Tıp fakültesi ve psikoloji öğrencileri (n=121) 60 tıp fakültesi öğrencisi 61 psikoloji öğrencisi	Ruhsal hastalıkların etiyolojilerine yönelik psiko eğitimlerin yer aldığı yarı deneysel	Her iki grupta da girişimlerden sonra ruhsal hastalıklara yönelik olumsuz düşünceler azalmıştır.
Kerby ve ark. ^[38] (2008) İngiltere	Tıp fakültesi öğrencileri (n=82)	Deney grubuna ruhsal hastalıklarla ilgili iki kısa film izletildiği Ön test son test kontrol gruplu yarı deneysel	Deney grubundaki öğrencilerin ruhsal hastalıklar ilgili algıladıkları tehlikelilik ve sosyal mesafenin azaldığı görülmüştür.

veynleri, komşuları ve okula devam etmeyen arkadaşlarıyla bir çalışma yapılmıştır. Okul çağı çocuklarıyla çalışmanın nedeni çocukların toplumun yansması olması, aile, arkadaş ve komşuların tutumları hakkında fikir vermeleridir. Çalışmada amaç ruhsal hastalıklarla ilgili farkındalığı arttırmaktır. Okul ruh sağlığı programı adı verilen bu programa 12-16 yaşları arasındaki homojen deney ve kontrol grupları alınmış, deney grubuna dört ay boyunca ruhsal hastalıklarla ilgili seminerler verilmiştir. Araştırma sonunda deney ve kontrol grubu arasında tutum ve sosyal mesafe arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklar bulunmuştur. Deney grubunun araştırma sonunda ruhsal hastalıklara yönelik tutumlarının olumlu yönde değiştiği görülmüştür.^[11]

Bailey'in (1999) İngiltere'de 11-17 yaşları arasındaki

gençlerin ruhsal hastalıklara yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla yaptığı tanımlayıcı çalışmada, gençlerin hastaları “deli, çılgın, kaçık, gerizekalı, tuhaf, garip, dengesiz, spastik, çatlak” olarak tanımladıklarını ve sağaltım için büyük çoğunlukla hastanede yatmaları gerektiğini düşündükleri görülmüştür. Bailey gençlerin olumsuz tutumlarının değişmesinde, erken yaşlardaki eğitimin etkili olacağını ifade etmiştir.^[32]

Crisp ve ark.nın (2000) İngiltere'de stigma ile mücadele kapsamında “*Changing Minds; Every Family in the Land* (Kafaları değiştirme; Adadaki her aile)” kampanyası için veri tabanı oluşturmak amacıyla yaptıkları tanımlayıcı çalışmada yetişkinlerin verilen yedi ruhsal hastalık arasından (panik bozukluk, depresyon, demans, yeme bozuklukları, şizofreni, alkol ve madde bağımlılığı) şizofreni hastaları ile alkol ve mad-

de bağımlılarının tehlikeli ve tutarsız kişiler olarak algılandıkları görülmüştür. Araştırmada okullarda yürütülen damgalamayı azaltıcı programlarının etkili girişimler olacağı belirtilmiştir.^[12]

Lincoln ve ark.nın (2008) İngiltere’de tıp ve psikoloji öğrencileriyle yaptıkları çalışmada, üç grup alınmış, tıp öğrencilerine şizofreninin etyolojisine yönelik biyogenetik nedenleri, psikoloji öğrencilerine ise psikososyal nedenler açıklanmıştır. Araştırmada değişik psiko eğitimlerle (sunum, broşür ve video gösterimi) önce ve sonra tutum ve sosyal mesafeler değerlendirilmiştir. Tüm girişimlerden sonra olumsuz düşünceler azalmıştır. Tıp öğrencilerinde tehlikelilik önyargısının azalmasına bağlı sosyal mesafe azalırken, psikoloji bölümü öğrencilerinde prognoza yönelik negatif düşünceler artmıştır. Araştırmacılar “*Changing Minds* (Kafaları Değiştirmek)” kampanyasında olduğu gibi damgalama azaltıcı girişimlerin multidisipliner bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini belirtmişlerdir.^[37]

Chung (2005) Hong Kong’da rastgele seçilen ve psikiyatri eğitimi almış öğrencilerle yaptığı çalışmada, deney grubundaki öğrencilere şizofreni ve depresyonla ilgili video gösterimi ve seminerler verilmiş ve kontrol grubuna verilmemiştir. Girişimler sonrası deney grubundaki öğrencilerin bu hastalıklara yönelik tutumlarının olumlu yönde değiştiği görülmüştür. Chung’a göre tıp eğitiminde antistigma programlarının yer alması gereklidir.^[34]

Dünya Psikiyatri Birliği (*World Psychiatric Association-WPA*) kapsamında şizofreniye yönelik damgalama ve ayrımcılığı azaltmak amacıyla “*Open the Doors* (Kapıları Açın)” sloganıyla Kanada, Avusturalya, Almanya, İtalya, Yunanistan, Amerika Birleşik Devletleri, Polonya, Türkiye, Mısır ve İngiltere’de ergenlere stigmatı azaltıcı girişimlerde ve eğitimlerde bulunulmuştur.^[8] Kanada’da (2005) başlatılan bölgesel antistigma programında homojen odak gruplar seçilmiştir. Bu gruplar, polisler, hukuk adamları ve lise öğrencileridir. Programdaki amaç, eğitimin şizofreniye yönelik bilgi düzeyini arttırmak ve tutum ve davranışları üzerinde olumlu değişiklik yaratabilmektir. Programda verilen eğitim sonrası lise öğrencilerinin, bilgi düzeylerinin arttığı ve sosyal mesafenin azaldığı görülmüştür. Kanada Ruh Sağlığı Birliği, eğitimin ruhsal hastalıklara yönelik damgalamayı azaltmada en iyi yöntem olduğunu açıklamıştır. Özellikle çocukluk yıllarında ruh sağlığı ve ruhsal hastalıklara yönelik eğitimin toplumda damgalama ve ayrımcılığa karşı etkili olduğunu, ancak eğitim materyallerinin çocukların gelişim dönemlerine uygun olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra ruhsal hastalığı olan bireylerle öğrencilerin bir araya gelerek deneyimlerin paylaşılmasının da hastalara yönelik tehlikelilik önyargısını azaltacağını belirtmişlerdir. Ayrıca çalışmada gençlerin yetişkinlere göre tutumlarını değiştirmenin daha kolay olduğu vurgulanmıştır.^[33]

Stuart (2006) Kanada’da 8 lisede, öğrencilere şizofrenisi olan hastaların deneyimlerinin yer aldığı videoları izletmenin ve bunlar üzerinde konuşmanın, öğrencilerin şizofreniye olan sosyal mesafelerini azalttığı ve tutumlar üzerine olumlu etki yarattığını belirtmiştir.^[36]

Leipzig’de (2003) 14-18 yaşları arasındaki öğrencilerle yapılan projede, kontrol grubu kullanılarak, öğrencilere beş bölümde oyunlarla sağlıklı/iyi olma hali, ruhsal hastalık kavramları, ruhsal ya da fiziksel hastalıklar anlatılmış ve öğrencilerin ruhsal sorunları olan bireylerle bir araya gelmesi, bu bireylerin deneyimlerini paylaşması ve tartışması sağlanmıştır. İnteraktif girişimlerin olduğu bu projede, öğrencilere sadece eğitim vermektense ziyade bu yaklaşımın daha etkili olduğu vurgulanmıştır. Bu girişimlerden bir ay sonra yapılan son testte, girişimlerle tutumların olumlu yönde değiştiği görülmüştür. Toplum tutumunu geliştirme ve değiştirmeye yönelik yapılan bu okul projelerinin önyargıları ve sosyal mesafeyi azaltmada iyi bir yaklaşım olduğu saptanmıştır.^[14]

Shulze ve Angermeyer (2005) Almanya’da ortaokul öğrencilerinin şizofreniye yönelik bilgi düzeylerini inceledikleri çalışmada, öğrencilerin bilgi eksiklerinin olduğu, damgalama azaltıcı programların ve ruh sağlığı eğitiminin etkili olduğunu belirtmişlerdir.^[35]

Güney İngiltere’de Dünya Psikiyatri Birliği kapsamında damgalamayı azaltıcı bir program başlatılmıştır. Programa 14-15 yaşları arasındaki gençler katılmıştır. Kontrol grubunun olmadığı bu çalışmada katılımcılara ruhsal sağlık ve hastalıklar hakkında iki seminer verilmiş ve ruhsal sorunları olan bir bireyin deneyimlerini paylaşması sağlanmıştır. Çalışmada gençlerin olumsuz tutumlarının olumlu yönde değiştiği görülmüştür. Pinfold ve ark. (2003) ruhsal sorunları olan bireylere yönelik önyargıları ve tutumları değiştirme amacıyla eğitim seanslarının etkili bir yaklaşım olduğunu belirtmişlerdir.^[13]

İngiltere’nin Nottingham (2008) eyaletinde, psikiyatri eğitimi almış, tıp fakültesi dördüncü sınıf öğrencilerine iki kısa damgalama azaltıcı film izletilerek, tutuma etkisi araştırılmıştır. Randomize kontrol testli bu çalışmada öğrencilerin ruhsal hastalıklar hakkında tutumu ve sosyal mesafe, filmlerden önce ve sonra değerlendirilmiştir. Filmlerden biri ruh sağlığı ekibinin yer aldığı ve filmde psikoz, depresyon ve şizofreni hakkında bilgi verildiği 15 dakikalık “*A Human Experience*” (Smith, 2005) ve diğeri ise psikotik bir hastanın normal bir gününün işlendiği 12 dakikalık “*A Day in the Mind of...*”dir (Green, 2005). Kontrol grubuna ise psikiyatri dışı 25 dakikalık bir belgesel film izletilmiştir. Sekiz hafta sonra yapılan son testte kontrol grubu tutumunda değişim olmazken, deney grubunun ruhsal hastalıklar ilgili algıladıkları tehlikeliliğin ve sosyal mesafenin azaldığı görülmüştür.^[38]

Avusturalya’da (2003) bölgesel olarak ergenlere yöne-

lik okul programları yapılmış, bu programlarda öğrencilere hayat becerileri, kayıp ve yas, ruhsal hastalıkları anlama, akran zorbalığı ve istismar konuları üzerinde durulmuştur. Bu programda öğrencilere broşürler verilerek ruhsal hastalıklar hakkındaki bilgi düzeyleri arttırılmıştır. Yine Avusturya'da 2001 yılında 40 ruh sağlığı çalışanı ve 80 üçüncü sınıf hemşirelik öğrencileri okul sınırları dışında "*Inside Out; Adventure in Mental Illness Nursing* (Tersyüz; Ruh Sağlığı Hemşireliğinde Macera)" bir kampa katılmışlardır. Ertesi yıl yine aynı kampa 100 ruh sağlığı çalışanı ve 200 üçüncü sınıf hemşirelik öğrencisi katılmıştır. Hemşire ve sosyal hizmetler uzmanlarından oluşan tedavi ekibi ve öğrenci hemşirelerin bir araya gelmesindeki amaç, ruh sağlığı ve ruhsal hastalıklardan bahsederek ve ruhsal hastalıklarla ilgili olumsuz tutumların değiştirilmesidir. Ayrıca öğrencilere aktivitelerde grup çalışmalarıyla, problem çözme, anksiyete ve öfke ile başetme, liderlik, görüşme teknikleri, iletişim konularına yönelik yaklaşımlar çeşitli aktivitelerle anlatılmıştır. Kamp öncesi ve sonrası öğrencilerin tutumları değerlendirildiğinde, ruhsal hastalıklara yönelik tutumlarının olumlu yönde değiştiği görülmüştür.^[15]

Amerika'da (2007) okul ruh sağlığı programı geliştirmek amacıyla Maryland Merkez Üniversitesi bazı protoller oluşturmuştur. Üniversite Komisyonu dört öneride bulunmuştur. Bunlar; stigmatı azaltma, intiharları önleme, madde bağımlılığı ve komorbid bozuklukları önleme ve tedavi etme, okul ruh sağlığını geliştirmedir. Öğrencilerin aldıkları bu eğitimlerle duygu, düşünce ve davranışlarında başarılı olmaları ve kronik ruhsal hastalıklara yönelik stereotipleri yok etme hedeflenmiştir.^[39]

Brandili (1999) ruhsal hastalığı olanlara yaklaşımda en büyük zorluğun bilgi eksikliği olduğunu, bu konuda iyi bir bilgilendirme ile daha olumlu tutumların gelişeceğini ileri sürmüştür.^[40]

Angermeyer ve Matschinger'e (2003) göre hastaların şiddet ve suç oranlarının genel toplumdakinden yüksek olmadığı bilgisinin verilmesi, halkın bu hastalarla daha fazla doğrudan temas etmesini sağlayabilir. Bu da hastaların tehlikeli kişiler olmadığı inancının ve sosyal mesafenin azalmasına yol açabilir.^[1]

Corrigan ve ark. (2002) da ruhsal hastalıklar konusunda doğru bilgi verilmesinin, toplumdaki yanlış inanç ve kuşkuları gidererek sosyal mesafeyi ve ruhsal hastalıklara yönelik korkuları azaltabileceğini belirtmişlerdir.^[16]

Tartışma

Günümüzde, ruhsal hastalıklara karşı tutumların ruh sağlığı hizmetlerinin her aşamasını etkileyen etmenlerin başında geldiği bilinmektedir. Özellikle damgalama ve ayrımcılık ruhsal hastalık geçiren kişilerin bunu fark edebilmesini, çare arama davranışını, tedavi ve rehabilitasyona uyumunu doğru-

dan etkilemektedir. Ruhsal hastalıklara yönelik damgalanmaya karşı kampanyaların düzenlenmesi toplumun bilgileneceği açısından önemlidir.

Ülkemizde yapılan çalışmaların daha çok sağlık alanındaki gençlerle yapıldığı ve bu çalışmaların çoğunluğunun tanımlayıcı bu konunun önemi dikkate alınmalı nitelikte olduğu görülmektedir. Oysa ki toplumun temel taşı olan gençlerde bu konunun ele alınması, ruhsal hastalıklar konusundaki yanlış bilgi, görüş ve tutumların değiştirilmesi için eğitim programlarının düzenlenmesi gereklidir. Nitelikli sağlık eğitimi programları ile ruhsal sorunları olan bireylere yönelik yanlış anlaşılmalara ve korkulara azaltılmalı, bu bireylerin de topluma kazandırılabilirliği fikri insanlara verilmelidir. Ülkemizde Dünya Psikiyatri Birliği'nin şizofreniyle ilgili damgalama ve ayrımcılıkla mücadele kapsamında Türkiye Psikiyatri Derneği'yle işbirliği içinde Şizofreni Dostları Derneği öncülüğünde birtakım kampanyalar düzenlenmiştir. Yine Dünya Psikiyatri Birliği tarafından hazırlanan program kapsamında çeşitli gruplara (pratisyen hekim, lise öğrencileri) eğitimler verilmiştir. Yapılan bu eğitimlerin pilot çalışmalar şeklinde kalmaması ve daha geniş kitlelere ulaşılması hedeflenmelidir. Ülkemizde ruhsal hastalıklara yönelik damgalama konusunda çok sayıda araştırma ya da gözden geçirme yazısı bulunmasına rağmen bunların çok azı damgalamayı azaltmaya yönelik bir çabanın parçasıdır. Ulusal yayınlarda hemşirelik ve tıp fakültesi öğrencilerini tutumlarını belirlemeye yönelik olup, buna yönelik bir program uygulanmamıştır. Son on yılda hemşirelik ve tıp eğitiminin etkinliği değerlendirilmiş, sonuçlar olumsuz bulunmuş, ancak damgalamayı azaltıcı herhangi bir eğitim revizyonu yapılmamıştır. Damgalama hemşirelik ve tıp öğrencilerinin ders müfredatlarına alınabilir. Bu sadece hemşirelik ve tıp fakültesi öğrencileri için değil, ilköğretim ikinci kademe ya da lise öğrencilerinin ders müfredatlarına da entegre edilebilir.

Ulusal yayınlarda bu konuda özellikle son on yılda gençlerin bilişsel durumlarına uygun sistematik programların etkinliği olduğu ifade edilmiştir. Yapılan uluslararası araştırmalarda ruhsal hastalıklara yönelik gençlere verilen bilgilendirme eğitimlerinin tutumları olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. Ayrıca ruhsal hastalığa sahip bireylerle bir araya gelmelerinin sosyal mesafeyi azalttığı saptanmıştır. Sunum, seminer, film gösterimi, oyunlar ve broşürlerle gençlerin katılımları sağlanmış ve bilişsel düzeylerine göre uygun programlar seçilerek ruhsal hastalıklar konusundaki önyargıları tartışılarak, yanlış inançlar ve düşüncelerin azaltıldığı görülmüştür. Ülkemiz için de bu tür programlar ve çalışmalara gereksinim vardır.

Sonuç

Sonuç olarak toplum ruh sağlığı ekibi ve toplum ruh sağlığı hemşirelerinin ruhsal hastalıklara yönelik farkındalı-

ğı arttırmak ve stigmatı azaltmak için aktif görev almaları önerilebilir. Ayrıca ruh sağlığı hemşirelerinin bağımsız rollerinden biri olan eğitim rolünü üstlenmeleri geleceğin sağlıklı toplumlarının oluşmasında önemli bir yere sahip olacaktır.

Kaynaklar

- Angermeyer MC, Matschinger H. Public beliefs about schizophrenia and depression: similarities and differences. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol* 2003;38:526-34.
- Arkar H. Akıl hastasının sosyal reddedilimi. *Düşünen Adam* 1991;4:6-9.
- Morrison M, De Man AF, Drumheller A. Correlates of socially restrictive and authoritarian attitudes toward mental patients in university students. *Social Behavior and Personality* 1993;21:333-8.
- Byrne P. Stigma of mental illness and ways of diminishing it. *Adv Psychiatr Treat* 2000;6:65-72.
- Weiss MF. Children's attitudes toward the mentally ill: an eight-year longitudinal follow-up. *Psychol Rep* 1994;74:51-6.
- Tuna, A. Akıl hastalarının sosyal red durumunun hasta ailesi üzerindeki etkilerinin araştırılması. [Yüksek Lisans Tezi] İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1997.
- Johnson BS. Introduction to psychiatric mental health nursing. In: Johnson BS, editor. *Psychiatric Mental Health Nursing*. Philadelphia: Lipponcott-Raven Publishers; 1997. p. 4-6.
- Üçok A. Damgalama karşıtı kampanyalar ve etkileri. Stigma, ruhsal hastalıklara yönelik tutumlar ve damgalama. Taşkın EO, editör. İzmir: Meta Yayınları; 2007. s. 233-41.
- Taşkın EO, Özmen E. Ruhsal hastalıklara yönelik tutumları etkileyen etmenler: bilgi, temas, etiket, psikopatoloji tipi, medya. 3P (Psikoloji, Psikiyatri, Psikofarmakoloji) Dergisi 2004;12:25-40.
- Pinto-Foltz MD, Cynthia Logsdon M. Conceptual model of research to reduce stigma related to mental disorders in adolescents. *Issues Ment Health Nurs* 2009;30:788-95.
- Rahman A, Mubbashar MH, Gater R, Goldberg D. Randomised trial of impact of school mental-health programme in rural Rawalpindi, Pakistan. *Lancet* 1998;352:1022-5.
- Crisp AH, Gelder MG, Rix S, Meltzer HI, et al. Stigmatisation of people with mental illnesses. *Br J Psychiatry* 2000;177:4-7.
- Pinfold V, Toulmin H, Thornicroft G, Huxley P, et al. Reducing psychiatric stigma and discrimination: evaluation of educational interventions in UK secondary schools. *Br J Psychiatry* 2003;182:342-6.
- Gaebel W, Baumann AE. Interventions to reduce the stigma associated with severe mental illness: experiences from the open the doors program in Germany. *Can J Psychiatry* 2003;48:657-62.
- Stuhmiller CM. Breaking down the stigma of mental illness through an adventure camp: a collaborative education initiative. *Australian e-Journal for the Advancement of Mental Health (AeJMH)* 2003;2:1-9.
- Altındag A, Yanik M, Uçok A, Alptekin K, et al. Effects of an antistigma program on medical students' attitudes towards people with schizophrenia. *Psychiatry Clin Neurosci* 2006;60:283-8.
- Corrigan PW, Rowan D, Green A, Lundin R, et al. Challenging two mental illness stigmas: personal responsibility and dangerousness. *Schizophr Bull* 2002;28:293-309.
- Corrigan PW, Watson AC. Understanding the impact of stigma on people with mental illness. *World Psychiatry* 2002;1:16-20.
- Doğan S. Hemşirelik yüksek okulu öğrencilerinin ruh hastaları ve hastalıklarına karşı tutumlarının değerlendirilmesi. III. Ulusal Hemşirelik Kongresi. Türkiye. Kongre Özet Kitabı. 1992. s. 783-7.
- Aştı N. Psikiyatrik imajın sosyal boyutu. *Ruhsal Travma* 1995;23.
- Genişol E, Yargıç İ, Saka Ö, Sivri F ve ark. Tıp öğrencilerinde alkol kullanımı ile ilgili önyargı ve tutumları. *Bağımlılık Dergisi* 2003;4:53-6.
- Özmen E, Özmen D, Taşkın EO, Demet MM. Sağlık yüksek okulu öğrencilerinin depresyona yönelik tutumları. *Anadolu Psikiyatri Dergisi* 2003;4:87-97.
- Taşkın EO, Özmen D, Özmen E, Demet MM. Sağlık yüksek okulu öğrencilerinin şizofreni ile ilgili tutumları. *Nöropsikiyatri Arşivi* 2003;40:5-12.
- Akdede BBK, Alptekin K, Topkaya ŞÖ, Belkız B ve ark. Gençlerde şizofreniyi damgalama düzeyi. *Yeni Symposium* 2004;42:113-7.
- Özmen E, Taşkın EO, Özmen D, Demet MM. Hangi etiket daha damgalayıcı: Ruhsal Hastalık mı? Akıl Hastalığı mı? *Türk Psikiyatri Dergisi* 2004;15:47-55.
- Yanık M, Şimşek Z, Katı M, Nebioğlu M. Tıp fakültesi öğrencilerinin depresyona karşı tutumları ve psikiyatri eğitiminin bu tutumlara etkisi. *Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji (3P) Dergisi* 2004;12:101-8.
- Ay P, Save D, Fidanoglu O. Does stigma concerning mental disorders differ through medical education? A survey among medical students in Istanbul. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol* 2006;41:63-7. Epub 2006 Jan 1.
- Yüce S, Savaş HA, Ersoy MA, Savaş E ve ark. Sağlık Yüksek Okulu öğrencileri ve çalışan hemşirelerin depresyonu olan hastalara ilişkin tutumu. *Türkiye'de Psikiyatri* 2005;7:7-14.
- Ersoy MA, Özdemir N, Savaş HA. Tıp fakültesi ve hemşirelik öğrencilerinde alkol ve madde kullanımıyla ilgili tutumlar. *Bağımlılık Dergisi* 2008;9:9-13.
- Kayahan M. Hemşirelik öğrencilerinin şizofreniye karşı tutumları ve psikiyatri eğitiminin etkisi. *Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 2009;6:27-34.
- Paksoy Erbaydar N, Cilingiroğlu N. Does medical education influence the attitudes of medical students towards individuals with mental health problems? *Türk Psikiyatri Derg* 2010;21:14-25.
- Bailey S. Young people, mental illness and stigmatisation. *Psychiatric Bulletin* 1999;23:107-10.
- Warner R. Local projects of the world psychiatric association programme to reduce stigma and discrimination. *Psychiatr Serv* 2005;56:570-5.
- Chung KF. Changing the attitudes of Hong Kong medical students toward people with mental illness. *J Nerv Ment Dis* 2005;193:766-8.
- Schulze B, Angermeyer MC. What is schizophrenia? Secondary school students' associations with the word and sources of information about the illness. *Am J Orthopsychiatry* 2005;75:316-23.
- Stuart H. Reaching out to high school youth: the effectiveness of a video-based antistigma program. *Can J Psychiatry* 2006;51:647-53.
- Lincoln TM, Arens E, Berger C, Rief W. Can antistigma campaigns be improved? A test of the impact of biogenetic vs psychosocial causal explanations on implicit and explicit attitudes to schizophrenia. *Schizophr Bull* 2008;34:984-94. Epub 2007 Dec 1.
- Kerby J, Calton T, Diambro B, Flood C, et al. Anti-stigma films and medical students' attitudes towards mental illness and psychiatry: randomised controlled trial. *Psychiatric Bulletin* 2008;32:345-9.
- Stephan SH, Weist M, Kataoka S, Adelsheim S, Mills C. Transformation of children's mental health services: the role of school mental health. *Psychiatr Serv* 2007;58:1330-8.
- Brandili H. The image of mental illness in Switzerland. In: Guimon J, Fischer W, Sartorius N, editors. *The Images of Madness*. Basel, Karger: 1999. p. 20-8.